MILLIY MEROS AKADEMIYASI
NATIONAL HERITAGE ACADEMY

MADANIYATSHUNOSLIK
VA NOMODDIY MADANIY MEROS
ILMIY-TADQIQOT INSTITUTI

“Asliyat — asl manba, asl qadriyat, asl meros”

ASLIYAT

ILMIY AXBOROTNOMASI
SCIENTIFIC BULLETIN
НАУЧНЫЙ ВЕСТНИК

Ilmiy-nazariy va ilmiy-amaliy jurnal

2026

1-JILD | 2-SON

ASLIYAT
Ilmiy axborotnomasi
https://ijacaes.uz/index.php/Asliyat/index

BUXORO VILOYATI AN’ANAVIY XALQ TABOBATI: TARIXIY ILDIZLARI, ZAMONAVIY HOLATI VA NOMODDIY MADANIY MEROS SIFATIDAGI AHAMIYATI

Kamola Abidova,
Madaniyatshunoslik va nomoddiy madaniy meros ilmiy-tadqiqot instituti
mustaqil tadqiqotchisi

Annotatsiya: *Ushbu maqolada Buxoro viloyatida asrlar davomida shakllanib, avloddan avlodga o‘tib kelayotgan an’anaviy xalq tabobatining tarixiy taraqqiyoti, uning ilmiy va amaliy asoslari, dorivor o‘simliklardan foydalanish an’analari hamda xalq tabobatining nomoddiy madaniy meros sifatidagi o‘rni tahlil qilinadi. Shuningdek, xalq tabobatining zamonaviy sog‘liqni saqlash tizimidagi ahamiyati, uni hujjatlashtirish, ilmiy tadqiq etish va kelajak avlodlarga yetkazish masalalari yoritiladi. Tadqiqotda tarixiy-qiyosiy, etnografik, tizimli va tahliliy metodlardan foydalanilgan.*

Kalit so‘zlar: *Buxoro, xalq tabobati, etnotibbiyot, tabib, dorivor o‘simliklar, nomoddiy madaniy meros, Ibn Sino, an’anaviy bilimlar.*

Аннотация: *В статье анализируются историческое развитие традиционной народной медицины Бухарской области, методы лечения, использование лекарственных растений и её значение как объекта нематериального культурного наследия. Особое внимание уделено вопросам сохранения, научного изучения и передачи традиционных медицинских знаний будущим поколениям.*

Ключевые слова: *Бухара, народная медицина, этномедицина, лекарственные растения, нематериальное культурное наследие.*

Abstract: *This article examines the historical development of traditional folk medicine in the Bukhara region, its therapeutic methods, the use of medicinal plants, and its role as an element of intangible cultural heritage. The paper also discusses the preservation, documentation, and scientific study of traditional medical knowledge in contemporary society.*

Keywords: *Bukhara, folk medicine, ethnomedicine, medicinal plants, intangible cultural heritage, Ibn Sina.*

Har bir xalqning ko‘p asrlik hayot tajribasi, dunyoqarashi va tabiat bilan munosabati uning an’anaviy bilimlar tizimida o‘z aksini topadi. Ana shunday bebaho bilimlar majmuasining muhim tarkibiy qismlaridan biri xalq tabobatidir. Xalq tabobati uzoq yillar davomida amaliy tajriba asosida shakllangan bo‘lib, inson salomatligini saqlash, kasalliklarning oldini olish va ularni davolashga qaratilgan usullar, vositalar hamda bilimlarni o‘z ichiga oladi.

O‘zbekiston hududi qadimdan Sharq tibbiyoti rivojlangan markazlardan biri bo‘lgan. Ayniqsa, Buxoro vohasi ilm-fan, madaniyat va tibbiyot taraqqiyotida alohida o‘rin egallaydi. Bu yerda shakllangan tabobat maktablari, dorivor o‘simliklardan foydalanish tajribasi hamda xalq tabiblarining amaliy faoliyati nafaqat mahalliy aholi salomatligini saqlashga, balki Sharq tibbiyoti rivojiga ham sezilarli ta’sir ko‘rsatgan. Buyuk alloma Abu

Ali ibn Sino shunday yozadi: “Tabobat – inson badanining sog‘lig‘ini saqlash va yo‘qolgan sog‘liqni tiklash haqidagi ilmdir [1]”.

Mazkur ta’rif bugungi kunda ham tibbiyot ilmining asosiy mohiyatini ifodalab kelmoqda. Ibn Sino xalq orasida qo‘llanilgan ko‘plab davolash usullarini ilmiy asoslab, ularni tizimlashtirgan. Shu sababli xalq tabobatini ilmiy tibbiyotdan alohida emas, balki uning tarixiy manbalaridan biri sifatida baholash maqsadga muvofiqdir.

Bugungi globallashuv sharoitida ko‘plab an’anaviy bilim va ko‘nikmalar yo‘qolib borayotgan bir davrda xalq tabobatini saqlash, hujjatlashtirish va ilmiy tadqiq etish dolzarb masalaga aylandi. YUNESCOning 2003-yildagi Nomoddiy madaniy merosni muhofaza qilish to‘g‘risidagi Konvensiyasida an’anaviy bilim va amaliyotlarni asrash madaniy xilma-xillikni saqlashning muhim omillaridan biri sifatida e’tirof etilgan [2].

Buxoro viloyati xalq tabobati o‘zining qadimiyligi, dorivor o‘simliklarga boy tabiati, tajribali tabiblari va davolash an’analari bilan O‘zbekistonning boshqa hududlaridan ajralib turadi. Ayniqsa, voha sharoitiga moslashgan davolash usullari, o‘simliklardan foydalanish madaniyati hamda sog‘lom turmush tarziga oid xalqona qarashlar etnografik va madaniyatshunoslik nuqtai nazaridan katta ilmiy ahamiyatga ega.

So‘nggi yillarda O‘zbekistonda xalq tabobatini rivojlantirish va ilmiy asosda qo‘llab-quvvatlashga alohida e’tibor qaratilmoqda. Shu bilan birga, Buxoro viloyatidagi xalq tabobati an’analari bo‘yicha kompleks madaniyatshunoslik va etnografik tadqiqotlar hali yetarli darajada amalga oshirilmagan.

Bugungi kunda quyidagi muammolar mavjud:

- xalq tabiblarining bilimlari asosan og‘zaki shaklda saqlanmoqda;
- ayrim dorivor o‘simlik turlari kamayib bormoqda;
- tabiblik an’analarining vorislik tizimi zaiflashmoqda;
- ilmiy hujjatlashtirish ishlari yetarli emas.

Mazkur omillar xalq tabobatini nomoddiy madaniy meros sifatida chuqur o‘rganishni taqozo etadi.

Buxoro viloyati an’anaviy xalq tabobatining tarixiy taraqqiyoti, hududiy xususiyatlari, davolash usullari hamda nomoddiy madaniy meros sifatidagi o‘rnini ilmiy jihatdan tahlil qilish.

- Buxoro xalq tabobatining tarixiy ildizlarini aniqlash;
- tabiblik maktablari va ularning faoliyatini o‘rganish;
- dorivor o‘simliklardan foydalanish tajribasini tahlil qilish;
- xalq tabobatini nomoddiy madaniy meros nuqtayi nazaridan baholash;
- mazkur merosni asrash va rivojlantirish bo‘yicha tavsiyalar ishlab chiqish.

Mazkur tadqiqotda Buxoro viloyati xalq tabobati nomoddiy madaniy merosning tarkibiy qismi sifatida kompleks madaniyatshunoslik yondashuvi asosida tahlil qilinadi. Shuningdek, xalq tabobatini raqamlashtirish, hujjatlashtirish va madaniy turizm bilan integratsiyalash bo‘yicha amaliy takliflar ishlab chiqiladi.

Buxoro vohasida xalq tabobatining shakllanish omillari. Buxoro vohasi qadimdan Buyuk Ipak yo‘lining muhim markazlaridan biri bo‘lib, bu yerda Sharq va G‘arb madaniyatlari o‘zaro uyg‘unlashgan. Savdo karvonlari orqali nafaqat mahsulotlar, balki tibbiy bilimlar, dorivor o‘simliklar va davolash tajribalari ham almashilgan. Shu bois

Buxoro xalq tabobati mahalliy tajriba bilan bir qatorda yunon, arab, fors va turkiy tibbiyot an'analarining ayrim jihatlarini ham o'zida mujassam etgan.

Mahalliy tabiblar inson salomatligini tabiat bilan uyg'unlikda ko'rganlar. Ularning fikricha, sog'lom turmushning asosi toza havo, me'yoriy ovqatlanish, jismoniy faollik va ruhiy osoyishtalikdir. Bu qarashlar Abu Ali ibn Sinoning sog'lom turmush tarziga oid tavsiyalari bilan hamohangdir.

Buxoro tabiblarining davolash usullari. Buxoro viloyatida xalq tabiblari kasallikning kelib chiqish sababini aniqlashga alohida e'tibor berganlar. Davolash quyidagi usullar orqali amalga oshirilgan:

- dorivor o'simliklardan tayyorlangan damlama va qaynatmalar;
- malham va surtmalar;
- uqalash (massaj);
- bug' bilan davolash;
- hijoma (qon oldirish);
- suyak solish;
- parhez asosida davolash;
- asal, qatiq, sut va yog'dan tayyorlangan tabiiy vositalar.

Kasallikning turi, bemorning yoshi va faslga qarab davolash usuli tanlangan. Ayniqsa, bahor va kuz oylarida organizmni tozalashga qaratilgan davolash usullari keng qo'llanilgan.

Buxoro viloyati cho'l va voha tabiati dorivor o'simliklarga boyligi bilan ajralib turadi. Mahalliy tabiblar har bir o'simlikning yig'ish vaqti, quritish usuli va saqlash qoidalariga qat'iy rioya qilganlar.

O'simlik nomi	**Qo'llanilishi**
Isiriq	Dezinfeksiya, shamollash, ko'z tegishiga qarshi xalqona marosimlar
Yantoq	Buyrak va siydik yo'llari kasalliklarida
Qizilmiya	Yo'tal va nafas yo'llari kasalliklarida
Andiz	Ovqat hazm qilishni yaxshilashda
Na'matak	Vitamin manbayi, immunitetni mustahkamlash
Rayhon	Oshqozon faoliyatini yaxshilash
Yalpiz	Asabni tinchlantirish, bosh og'rig'ida
Shuvoq	Hazm tizimi va ichak faoliyatini yaxshilash

Abu Rayhon Beruniy "Kitob as-Saydana fi't-tibb" asarida dorivor o'simliklarning xususiyatlari, nomlari va ulardan foydalanish usullari haqida batafsil ma'lumot bergan. Bu asar Sharq farmakologiyasining muhim manbalaridan biri hisoblanadi.

G'ijduvon tumanidagi xalq tabobati. G'ijduvon qadimdan kulolchilik bilan bir qatorda tabiblik an'analari bilan ham mashhur bo'lgan. Bu hududda dorivor giyohlar asosida tayyorlangan damlamalar, asal bilan davolash va uqalash usullari keng qo'llanilgan. Mahalliy tabiblar, ayniqsa, oshqozon-ichak kasalliklari, shamollash va bo'g'im og'riqlarini davolashda tabiiy vositalardan foydalanganlar.

Vobkent va Shofirkon tumanlari. Mazkur hududlarda cho‘l o‘simliklaridan foydalanish an’analari rivojlangan. Isiriq, yantoq, shuvoq va qizilmiya ildizi eng ko‘p ishlatilgan dorivor vositalar qatoriga kiradi. Keksalar orasida bug‘ bilan davolash va turli giyohlar damlamalarini iste’mol qilish odati hozirgacha saqlanib qolgan.

Romitan va Jondor tumanlari. Romitan va Jondor hududlarida xalq tabobati oilaviy an’ana sifatida davom etgan. Ayrim tabiblar suyak solish, chiqishlarni joyiga tushirish va uqalash usullarini avloddan avlodga o‘rgatganlar. Bunday bilimlar yozma manbalarga emas, balki ustoz-shogird an’anasiga tayangan.

Qorako‘l va Peshku tumanlari. Cho‘l hududlarida yashovchi aholi iqlim sharoitiga mos davolash usullarini ishlab chiqqan. Issiq urishi, suv tanqisligi va changli shamollar ta’sirida yuzaga keladigan kasalliklarni davolashda yantoq, shuvoq va boshqa cho‘l o‘simliklaridan keng foydalanilgan.

Bundan tashqari, tuya suti va ayrim tabiiy mahsulotlardan shifobaxsh vosita sifatida foydalanish holatlari ham etnografik manbalarda uchraydi. Xalq tabobatida ayollar va oqila onalarning o‘rni Buxoro vohasida ayollar xalq tabobati an’analarining muhim davomchilari hisoblangan. Ular chaqaloqlarni parvarish qilish, tug‘ruqdan keyingi tiklanish, oziqlanish tartibi va uy sharoitida tayyorlanadigan tabiiy dori vositalari bo‘yicha katta tajribaga ega bo‘lganlar. Bu bilimlar ko‘pincha ona-qiz orqali avloddan avlodga o‘tgan va oilaviy meros sifatida saqlangan.

Xalq tabobati nafaqat davolash usullari majmuyi, balki xalqning tabiat, inson va jamiyat haqidagi qarashlarini aks ettiruvchi madaniy hodisadir. Unda ekologik bilimlar, urf-odatlar, marosimlar, xalq og‘zaki ijodi va diniy-axloqiy qadriyatlar o‘zaro uyg‘unlashgan.

Shu sababli Buxoro viloyati xalq tabobatini nomoddiy madaniy merosning muhim tarkibiy qismi sifatida ilmiy o‘rganish va hujjatlashtirish bugungi kunning dolzarb vazifalaridan biridir.

Nomoddiy madaniy meros deganda avloddan avlodga o‘tib kelayotgan bilimlar, ko‘nikmalar, urf-odatlar, marosimlar va an’anaviy kasb-hunarlar tushuniladi. Ushbu tushuncha 2003-yilda qabul qilingan YUNESCOning “Nomoddiy madaniy merosni muhofaza qilish to‘g‘risidagi Konvensiyasi” bilan xalqaro miqyosda mustahkamlandi [3]. Konvensiyaga ko‘ra, an’anaviy bilimlar va tabiat bilan bog‘liq tajribalar ham nomoddiy madaniy merosning tarkibiy qismi hisoblanadi.

Shu nuqtayi nazardan qaraganda, Buxoro viloyatida saqlanib qolgan xalq tabobati nafaqat davolash usullari majmuyi, balki xalqning tabiat haqidagi bilimlari, ekologik madaniyati, turmush tarzi va dunyoqarashini aks ettiruvchi noyob madaniy hodisadir.

Xalq tabobatining asosiy xususiyatlari quyidagilardan iborat:

- avloddan avlodga og‘zaki tarzda o‘tishi;
- ustoz-shogird an’anasi orqali davom etishi;
- tabiiy resurslardan oqilona foydalanishga asoslanishi;
- mahalliy iqlim va ekologik sharoitga moslashganligi;
- sog‘lom turmush tarzini targ‘ib qilishi.

So‘nggi yillarda O‘zbekistonda xalq tabobatini rivojlantirish, ilmiy asosda o‘rganish va amaliyotga joriy etish bo‘yicha qator islohotlar amalga oshirilmoqda. Xalq tabobati

markazlari faoliyati yo‘lga qo‘yilib, dorivor o‘simliklarni yetishtirish va ulardan samarali foydalanishga alohida e’tibor qaratilmoqda.

Buxoro viloyatida ham ushbu yo‘nalishda quyidagi ishlarni amalga oshirish maqsadga muvofiq: tajribali xalq tabiblarini ilmiy ekspeditsiyalar orqali o‘rganish; xalq tabobatiga oid videomateriallar va elektron arxiv yaratish; dorivor o‘simliklarning hududiy atlasini tuzish; oliy ta’lim muassasalarida etnotibbiyot bo‘yicha maxsus kurslarni joriy etish; xalq tabobatini madaniy turizm yo‘nalishlari bilan integratsiyalash.

Bugungi kunda nomoddiy madaniy merosni saqlashning eng samarali usullaridan biri uni raqamlashtirishdir. Buxoro viloyati xalq tabobatiga oid ma’lumotlarni audio, video va foto shaklida hujjatlashtirish kelajak avlodlar uchun muhim ilmiy manba bo‘lib xizmat qiladi.

Xitoy, Hindiston, Janubiy Koreya va Yaponiya kabi mamlakatlarda an’anaviy tibbiyot davlat tomonidan qo‘llab-quvvatlanadi va ilmiy tadqiqotlar bilan uyg‘unlashtirilgan. Masalan, Xitoyda an’anaviy tibbiyot oliy ta’lim tizimining alohida yo‘nalishi sifatida rivojlangan bo‘lsa, Hindistonda Ayurveda tizimi milliy sog‘liqni saqlash siyosatining muhim qismi hisoblanadi. Mazkur tajribalar Buxoro viloyatida xalq tabobatini ilmiy asosda rivojlantirish va uni madaniy meros sifatida keng targ‘ib etishda foydali bo‘lishi mumkin.

Buxoro viloyati an’anaviy xalq tabobati ko‘p asrlik tarixiy tajriba, tabiat haqidagi bilimlar va xalqning sog‘lom turmush madaniyatini o‘zida mujassam etgan noyob nomoddiy madaniy merosdir. Uning shakllanishida tabiiy-geografik sharoit, Buyuk Ipak yo‘li orqali amalga oshgan madaniy almashinuvlar hamda Abu Ali ibn Sino, Abu Rayhon Beruniy singari buyuk allomalarning ilmiy merosi muhim o‘rin tutgan. Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatadiki, Buxoro xalq tabobati faqat kasalliklarni davolash usullari yig‘indisi emas, balki xalqning ekologik madaniyati, etnografik tajribasi va ma’naviy qadriyatlarini o‘zida mujassam etgan murakkab bilimlar tizimidir.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Abu Ali ibn Sino. Al-Qonun fi’t-tibb. 5 ta kitob – 4224 bet.

2. Abu Rayhon Beruniy. Kitob as-Saydana fi’t-tibb. O‘zbek tilidagi ayrim to‘plamlari va ko‘p jildlik nashrlarida kitob hajmi o‘rtacha 472 betdan tortib 750–800 betgacha boradi (asarning asl qo‘lyozma va ilmiy tanqidiy tarjimalari ham turlicha hajmda chop etilgan).

3. UNESCO. Convention for the Safeguarding of the Intangible Cultural Heritage. Paris, 2003.

4. Jahon sog‘liqni saqlash tashkiloti (WHO). WHO Traditional Medicine Strategy 2014–2023.

5. O‘zbekiston Respublikasining “Madaniy merosni muhofaza qilish to‘g‘risida”gi qonunchilik hujjatlari.

6. O‘zbekiston Respublikasining xalq tabobati sohasiga oid normativ-huquqiy hujjatlari.

7. Asqarov A. O‘zbek xalqining etnogenezi va etnik tarixi.

8. O‘zbek milliy ensiklopediyasi. “Tabobat”, “Buxoro” maqolalari.

9. O‘zbekiston Milliy kutubxonasi fondidagi etnografik to‘plamlar.